

Kitap Tanıtımı ve Değerlendirmeler

Emeviler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi

Tanıtan: Ahmet Yasin TOMAKİN*

Ankara 2008, Ankara Okulu Yayınları, 286 sayfa

Eser giriş bölümü ve ardından; Emevî iktidarı ve dönemin ulemâsının, iktidarın din anlayışı ve icraatları karşısında ulemânın tavrının, iktidar yanlısı ve karşıtı olarak tanınan ulemânın ve bazı kelâmî doktrin, mezhep ve mezhep mensubu âlimlere karşı iktidarın takındığı tavrın incelendiği dört ana bölümden oluşmaktadır.

Eser, yazarın doktora tezinin yayınlanmış halidir. Yazar, Emeviler'in kültür hayatının ve bunun sonraki dönemlere etkisinin yeterince araştırılmadığı kanaatinden yola çıkarak bu konuyu araştırmaya karar verdiğini ifade eder. Yazara göre İslam kültür ve medeniyetinin oluşmasında Emevî iktidarının büyük bir rolü vardır ve bu rolün önemi henüz tam anlamıyla idrak edilip araştırılmamıştır. Zira bu dönem sahabe ve tâbiîn neslinden birçok âlimin yaşamış olduğu, dini ilimlerin temellerinin atıldığı ve hatta bugün de varlığını sürdüren ana kelâmî ekollerin, mezheplerin ve doktrinlerin ilk tohumlarının atıldığı bir dönemdir. Bu bakımdan Emeviler döneminde yaşamış olan ulemanın tanınması ve bu kişilerin iktidar ile münasebetlerinin yakından incelenmesi ayrı bir öneme sahiptir (s.7).

Zikredilen konudaki eksikliği gidermek isteyen yazar, çok geniş bir kaynak yelpazesinden istifade ederek dönemin ulemâsının durumunu belli örnekler üzerinden ortaya koymaya çalışmıştır. Yazar, giriş bölümünde istifade ettiği kaynakları tasnif edip dipnotta künyelerini verdikten sonra, Emevî iktidarından önceki idarecilerin durumunu özetlemiş,

* Araş. Gör. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ardından Emevî yönetimin teşekkülünü ve dayandığı sosyal yapıyı açıklamaya çalışmıştır. Genel anlamda önceki dört halife farklı şekillerde de olsa halkın kabulüyle idareye gelmişlerdir. Bu halifeler icraatlarını dinin emri gibi gösterme yoluna gitmedikleri gibi doğru yoldan çıktıklarında kendilerine itaatin de gerekmediğini çok açık şekillerde ifade etmişlerdir. Buna karşılık Emevî iktidarı bir kan davası üzerine kurulmuş, siyasi bir isyan ve mücadelenin neticesidir. Bundan dolayı Emevî yöneticilerinin önündeki en büyük problem, meşrûiyet sorunu olmuştur. Bu sorunu aşmak için çeşitli yollar denenmiştir. Mevzu hadislerle Şam'a kutsiyet atfedilmesi, Muaviye'nin daha önce İslâm'a yapmış olduğu hizmetler, ezvâc-ı tâhirâtan Ümmü Habîbe'nin kardeşi olması ve en önemlisi cebri kader anlayışının yaygınlaştırılmaya çalışılması hep bu amaca matuf hadiselerdir. Bu anlayışla Emevîler daha önceki halifelerin aksine icraatlarının eleştirilmesine şiddetle karşı çıkmışlar ve halkın hoşlanmadığı durumları 'ezeli plân teorisi' (kader) ile açıklamaya çalışmışlardır.

Emevî iktidarının üzerine kurulduğu sosyal yapı ise birbirinden farklı çok sayıdaki siyasi-sosyal gruplardan oluşmaktadır. Bir tarafta iktidarın Emevî soyuna ait olduğunu savunan Şamlılardan oluşan grup, diğer tarafta Ehl-i Bey't'i destekleyen ve büyük ölçüde Hicazlı ve Iraklılardan oluşan grup, öte yanda da çıkış yolunu herkesi tekfir etmekte bulan ve asılları bedeviliğe dayanan Haricîler. Bunlardan başka toplum içindeki ulemâ sınıfı da sosyal yapı içerisinde ayrı bir grubu oluşturmuştur. Bunlardan İbn Abbas, Hucr b. Adiy, Kadı Şureyh gibi bazı âlimler iktidar mücadelesinde rol alırken; İbn Ömer ve Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi bazıları ise bu mücadeleleri tasvip etmedikleri için tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Yazar son olarak iktidar ve ulemâ kavramları üzerinde de durarak giriş bölümünü bitirmiştir.

Emevî İktidarı ve Dönemin Ulemâsı başlıklı birinci bölümde yazar, öncelikle Emevî iktidarının özelliklerini incelemiştir. Söz konusu iktidarın en belirgin özelliği seçim sonucu değil de güç kullanarak başa gelmiş olmasıdır. Yönetim anlayışında da dinden daha çok siyaset ve örf önceliklidir. Yönetim, muhalifleri bazen parayla, bazen ödeneklerini keserek bazen de şiddet yoluyla sindirmeye çalışmıştır. İktidar; toplumu bölmeyi, muhalifleri desteklemeyi, halkı idareye karşı örgülemeyi, biat etmemeyi

ya da biatı bozmayı, isyanı itaate tercih etmeyi, kişinin kendisini hilafete layık görmesini ve Hz. Ali'yi sahiplenip hakkında iyi kanaat beslemeyi, iktidarın onun soyundan gelenlerin hakkı olduğunu iddia etmeyi açık bir şekilde suç olarak görmüştür. Bu bağlamda yönetim; "İktidar hakkında kötü düşünmek serbest, ancak düşünüleni telaffuz etmek ve fiile dökmek yasaktır." ilkesini esas almıştır (s.46).

Yazar bu bölümün ikinci başlığı altında da dönemin ilim merkezlerini ve buralarda yetişen âlimleri saymıştır. Bu ilim merkezlerinin başında; Mekke, Medine, Basra, Kûfe ve Şam gelmektedir. Buralardaki ilmi hareket ve şahsiyetlerden özet bir şekilde bahsedilmiştir. Dönemin ulemâsı, Ömer b. Abdülaziz ve Hişam b. Abdülmelik istisna edilecek olursa yönetimden herhangi bir teşvik görmemiştir. Ulemâ, genellikle yönetime mesafeli durmuş ve dinî ilimlerle meşgul olmuştur. Yönetimin ise muhalif bir âlimin ilmine pek itibar ettiği söylenemez. Buna karşılık halkın nazarında âlimlerin konumu oldukça yüksektir. Halk dinî bilgilerini onlardan öğrenmiş, çocuklarının eğitimini onlara emanet etmiştir. Yazar bu dönemde âlimlerin geçim kaynağı hakkında da bilgi verir. Bunlardan kimi idareye bağımlı hâle gelmemek için ticaretle meşgul olmuş, kimi ise imkânsızlık sebebiyle iktidarın desteğine muhtaç kalmıştır. İktidarın, muhalefetleri sebebiyle bazı âlimlerin maaşını kestığı de olmuştur. Yazar bu konuda verdiği örneklerle konuyu somutlaştırmıştır. Bu bölümün sonunda yazar, dönemin ulemâsının ilmi ve siyasi bakış açılarını değerlendirmiş, Hicaz ve Irak ekollerinin teşekküllerine değinip bunların meselelere bakış açıları üzerinde durmuş, zaman içerisinde ilmi camiada mevâlî ulemânın sayısının artmasına ve bunların iktidara muhalif duruşlarına dikkat çekmiştir.

Yazar, İktidarın Din Anlayışı ve İcraatları Karşısında Ulemâ başlıklı ikinci bölümde Emevî iktidarının dine karşı olumlu tutum beslediğini ifade etmekle beraber iktidar ile ulemâ arasındaki çatışmanın dinin farklı algılanış biçimlerinden kaynaklandığına işaret eder. İktidar, bazı icraatlarını meşrulaştırmak için dinin otoritesine başvurmuş, ulemâ ise buna şiddetle karşı çıkmıştır (s.74). Yazar Emevî iktidarının teokratik veya laik bir devlet olmaktan ziyade, devletin dini kontrol altına alması anlamına gelen Bizantinizm anlayışını benimsediğini vurgular (s.75). Kaderci anlayış da iktidarın

din politikasının önemli bir parçasıdır. Bu şekilde yöneticiler insanların hoşlanmadığı olayların faturasını Allah'a kesmiş, Kerbelâ gibi facialardan Allah'ı sorumlu gösterip bu şekilde kendilerini suçsuz çıkarmaya çalışmışlardır. İktidarın din anlayışı bağlamında, Emevîler'de iktidarla ilişkilendirilen hilafet ve biat kavramları üzerinde de durup Emevîlerin bu kavramlara farklı anlamlar yüklemek istediklerini tespit etmiştir. Daha sonra da yazar ilgili başlıklar çerçevesinde kadılık konusunu işlemiş, Emevî iktidarında vazife alan kadıların durumu, göreve sıcak bakmayanlar, istifa edenler ve kadıların yargılama konusundaki özgürlük alanları üzerinde durmuştur.

Bölümün ikinci ana başlığında yazar iktidarın gerçekleştirmiş olduğu bazı icraatlar karşısında ulemânın tepkisini incelemiştir. Bu bağlamda; Hucr b. Adiy'ın öldürülmesi, hilafetin saltanata çevrilmesi, Kerbela hadisesi, Abdurrahman b. el-Eş'âs isyanı ve Ehl-i Beyt'e karşı gelişen hadiseler karşısında ulemânın takındığı tavırlar irdelenmiştir. Bölümün sonunda, sayılanlar dışında iktidarın gerçekleştirdiği bir takım icraatların ulemâ tarafından din dışı görüldüğü ifade edilmiş ve bu icraatların bir kısmı aktarılmıştır.

İktidar Yanlısı veya Karşıtı Olarak Tanınan Âlimler başlıklı üçüncü bölümde yazar iktidar karşısında ulemânın verdiği tepkileri sınıflandırma yoluna gitmiştir. Bütün ulemânın tavrını net bir şekilde sınıflandırabilmenin mümkün olmadığını ifade eden yazar (s.131), genel olarak dört tip tepki tespit etmiştir. Bunlardan birincisini oluşturan grup içerisinde Saîd b. Cübeyr, İmam Mücahid ve eş-Şa'bî yer almaktadır. Bu âlimlerin özelliği iktidara karşı gerçekleştirilen isyan hareketlerini fiilî olarak desteklemelelidir. İkinci grupta Hz. Âişe, İbn Abbâs, Enes b. Mâlik, Saîd b. el-Müseyyeb, Hasan el-Basrî ve Ebû Hanîfe'nin isimleri zikredilmiştir. Bu âlimler iktidara muhalif olmakla beraber muhalefetlerini sadece sözle dile getirip fiilî hareketlere karışmamışlardır. Bunlar dışında İbn Ömer gibi bazı kimseler olaylar karşısında tarafsız durmayı tercih ederken İbn Şihâb ez-Zührî gibi bazı âlimler de iktidara yakın olarak tanınmışlardır. Söz konusu dönemde yaşayan âlimler kitapta incelenen bu kimselerden ibaret olmakla beraber yazar, haklarında daha geniş malumat edinilebildiği için bir örnekleme olarak bu isimleri incelemekle iktifa ettiğini ifade etmiştir.

Son bölüm olan dördüncü bölüm İktidarın Bazı Kelâmî Doktrin, Mezhap ve Mezhap Mensubu Âlimlere Karşı Tavrı başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yazar, iktidar ile ulemâ arasında tartışma konusu olan 'kader problemi' ve 'halku'l-Kur'ân' konusu üzerinde durmuştur. Bu konunun önemi ise, doğrudan iktidarın meşruiyeti ile ilgili olmasından kaynaklanmaktadır. İktidar dile getirdiği iddialar ile kendi meşruiyetine yol bulmak isterken aynı zamanda dine müdahale etmekte ve siyasetten kaynaklanan bir dinî yorumu dikte etmeye çalışmaktadır. Ulemânın bu duruma sessiz kalmaması ve dinî yargıyı ortaya koyması ise iki taraf arasındaki çatışmayı zorunlu kılmıştır. Bununla beraber ortada sadece iktidar ve belli görüşe sahip bir ulemâ sınıfı da yoktur. Havâric, Şiâ, Mürcie, Cebriye, Kaderiye, Mu'tezile gibi farklı farklı akımlar, ortaya çıkan problemler üzerinde hep farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Yazar öncelikle bu akımların meseleler karşısındaki yaklaşımlarını ortaya koymuş, bölümün sonunda da iktidarın cebrî doktrin, mürciî anlayış ve mu'tezilî anlayış karşısında takındığı tavrı, bu tarafların iktidar ile münasebetleri üzerinde durarak çalışmasını sonlandırmıştır.

İncelemiş olduğumuz kitap ilk dönem İslam tarihi araştırmacılarının, özellikle dönemin ulemâsını daha yakından tanımak isteyenlerin, okuması gereken bir kitaptır. Konu dönemin genel tarihini değil de belirlenmiş bir tarafını ihtiva ettiği için okurun önceden dönem hakkında genel bir malumatının olması gerekmektedir. Kitap anlaşılır ve açık bir üslupla yazılmıştır. İçindekiler kısmı ayrıntılı olduğu gibi yirmi bir sayfadan oluşan oldukça geniş bir bibliyografyaya da sahiptir. Yazar dipnot konusunda da oldukça hassas davranmış ve belli konuda yaptığı bir alıntının hemen hemen bütün kaynaklardaki yerini tespit ederek okuyucuya sunmuştur.